

ROBERT R. CHODKOWSKI

Lublin

ŻYCIE SOFOKLESA

WSTĘP – PRZEKŁAD – KOMENTARZ

I. WSTĘP

Dzieła starożytnych pisarzy dotyczące życia i twórczości tragików greckich nie dotarły do naszych czasów¹. Znamy jedynie niektóre imiona tych biografów i czasem tytuły ich prac dzięki cytatom u innych pisarzy, dla których los okazał się łaskawszy. Najwięcej wzmianek o nich i powołań na ich opinie znajdujemy u gramatyków starożytnych. Powołują się na nich przede wszystkim nie znani nam z imienia autorzy Żywotów trzech wielkich tragików: Ajschylosa, Sofoklesa i Eurypidesa. Zostały one przekazane nam w wielu średniowiecznych manuskryptach dzieł tych poetów, najprawdopodobniej w formie zmienionej i zubożonej w stosunku do tej, jaką im pierwotnie nadali ich anonimowi dla nas

---

¹ Indeks tych autorów jeszcze w XIX wieku sporządził F. G. Welcker w pracy pt. *Die Griechischen Tragödien mit Rücksicht auf den epischen Cyclus geordnet*, vol. 1, Bonn 1839, s. 92 nn.; zob. też F. L e o, *Die Griechisch-Römische Biographie*, Leipzig 1901; z nowszej literatury dotyczącej już bezpośrednio *Vita Sophoclis* można wymienić: W. D i n d o r f, *Commentatio de „Vita Sophoclis”*, [w:] *Sophoclis tragoediae superstites et deperditarum fragmenta ex recensione et cum commentariis G. Dindorfii*, vol. 8, Oxonii 1860³, s. III-LXX; A. v o n B l u m e n t h a l, *Sophokles aus Athen (Leben, Umgang, Charakter, Anekdoten)*, [w:] *Realencyklopädie der Klassischen Altertumswissenschaft* [dalej: RE], Bd. II, 4, Stuttgart 1927, szp. 1040-1047; T. Z i e l i Ń s k i, *Sofokles i jego twórczość tragiczna*, Kraków 1928, s. 30-51; S. W i t k o w s k i, *Tragedia grecka*, t. I, Lwów 1930, s. 265-284; T. S i n k o, *Literatura grecka*, t. I, cz. 2, Kraków 1932, s. 90-92; F. J. H. L e t t e r s, *The Life and Work of Sophocles*, London 1953; A. D a i n, *La „Vie” de Sophocle*, (Lettres d’Humanité 17), Paris 1958; A. L e s k y, *Die tragische Dichtung der Hellenen*, Göttingen 1972³, s. 169-175; M. R. L e f k o w i t z, *The lives of the Greek poets*, London 1981, s. 75-87 oraz Appendix 4. Znane jest też powszechnie opracowanie G. E. Lessinga pt. *Leben des Sophokles*, hrsg. von J. J. Eschenburg, Berlin 1790.

autorzy². Na przykład *Vita Aeschyli* jest wyraźnie niekompletne³, podczas gdy *Vita Sophoclis* oraz *Vita Euripidis* są bardziej rozbudowane i odznaczają się bardziej zwartą kompozycją. Wszystkie są wyraźnie tworamii kompilacyjnymi, opartymi na różnych wcześniejszych i zapewne obszerniejszych materiałach źródłowych.

Życie Sofoklesa, cytowane zazwyczaj w łacińskiej wersji właśnie jako *Vita Sophoclis*, a w greckim oryginale mające nieco dłuższą formę: Σοφοκλέους γένος καὶ βίος – *Pochodzenie i życie Sofoklesa*, jest w czasach nowożytnych głównym źródłem danych biograficznych tego poety. Jako świadkowie powołani są w nim liczni starożytni, najczęściej pierwotni autorzy życiorysów greckich poetów, a więc Arystoksenos z Tarentu, Hieronimos z Rodos, Neantes z Kyzikos, Istros z Kyreny, Arystofanes z Bizancjum, Karystios z Pergamonu oraz Satyros z Kallatis⁴. Odwoływanie się do tak wielu źródeł dowodzi, że autor *Życia Sofoklesa* starał się w miarę możliwości sięgać do najstarszych opracowań, by na ich podstawie dać prawdziwy – według własnego rozeznania i horyzontów poznawczych – obraz życia poety. Nie zawsze się z nimi zgadza, czasami polemizuje i dokonuje wyboru najlepszej – w swoim przekonaniu – wersji zdarzeń. Oczywiście nie oznacza to, że powinniśmy bezkrytycznie przyjmować jego stwierdzenia i opinie. *Vita Sophoclis*, podobnie jak *Vita Aeschyli*, o którym to dziełku pisaliśmy we wcześniejszym opracowaniu⁵, zawiera sporo materiału anegdotycznego lub opartego jedynie na domysłach autora. Nie można też jednak popadać w drugą skrajność, jak robi to M. Lefkowitz, która w *Wstępie* do swej książki poświęconej starożytnym życiorysom greckich poetów⁶ usiłuje wykazać, że „cały materiał we wszystkich życiorysach jest fikcją i prawdopodobnie przekazują one jedynie niewiele informacji dotyczących faktów”. Jest to stanowisko odosobnione, ponieważ we wszystkich innych opracowaniach poświęconych Sofoklesowi *Vita* stanowi podstawowe źródło informacji o życiu poety i jego działalności jako obywatela ateńskiej *polis*⁷. Najważniejsze jednak jest to, że w wielu punktach autor tego dziełka jest zgodny z innymi przekazami źródłowymi, co staramy się ukazać w Komentarzu.

² Zob. D i n d o r f, dz. cyt., s. III-IV.

³ Zob. R. R. C h o d k o w s k i, „*Życie Ajschylosa*”. *Wstęp – Przekład – Komentarz*, „Roczniki Humanistyczne”, 41(1993), z. 3, s. 57.

⁴ Krótkie informacje o tych autorach podajemy w Komentarzu.

⁵ Zob. przyp. 3.

⁶ L e f k o w i t z, dz. cyt., s. VIII.

⁷ Zob. np. W. S c h m i d, O. S t ä h l i n, *Geschichte der griechischen Literatur*, Bd. II, Tl. 1, München 1934, s. 309 nn.; B l u m e n t h a l, dz. cyt., szp. 1040; Z i e l i Ń s k i, dz. cyt.; L e s k y, dz. cyt.

Opracowanie nasze składa się bowiem z trzech części, a mianowicie poza niniejszym Wstępem i Przekładem tekstu dziełka dajemy niewielki Komentarz. Staramy się w nim nie tylko wskazać, co w *Vita Sophoclis* można uznać za informację zasługującą na nasze zaufanie, a co powinniśmy odrzucić jako fikcję, lecz także przywołujemy świadectwa innych źródeł, by z nimi skonfrontować uwagi naszego autora. Pozwala to również nieco ubogacić wizerunek poety i przybliżyć go współczesnemu Czytelnikowi. Oczywiście nie mogliśmy przedstawić kompletnego materiału źródłowego, bo nie ma na to miejsca, nie ma też takiej potrzeby. Został on już całkowicie zebrany oraz systematycznie i bardzo przejrzyście przedstawiony w IV tomie monumentalnego dzieła pt. *Tragicorum Graecorum Fragmenta* (TrGF), w pierwszym jego dziale *Testimonia vitae atque artis*⁸. Komentarz zawiera ponadto objaśnienia dotyczące osób mniej znanych, miejsc, okoliczności opisanych zdarzeń i spraw.

Przekład oparliśmy na najnowszym wydaniu *Vita Sophoclis*, zawartym w cytowanym przed chwilą wydaniu fragmentów poety jako Testimonium 1 (T 1)⁹. O ile nam wiadomo, jest to pierwszy przekład na język polski. Został dokonany w nadziei, że przybliży polskiemu Czytelnikowi wielkiego poety, który był i nadal jest obecny w naszej kulturze. Opracowanie jako całość może być także pomocą dla adeptów filologii klasycznej w ich studiach nad historią dramatu antycznego.

W Przekładzie, jak i w Komentarzu posługujemy się skrótami dzieł stosowanymi powszechnie w literaturze naukowej dotyczącej antyku, jednak dla wygody Czytelnika podajemy ich rozwiązania według przyjętego wzoru. Oto one w porządku alfabetycznym:

- Adler – A. A d l e r, *Suidaslexicon*, Bd. 1-5, Leipzig 1928-1938 (przedruk: Stuttgart 1967-1971).
Edmonds – *The Fragments of Attic Comedy*, ed. by J. M. Edmonds, Leiden 1957.
FGrHist – F. J a c o b y, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Berlin 1923-.
FHG – *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Collegit [...] C. Mullerus, Parisiis 1841-1884.
K – *Comicorum Atticorum Fragmenta* [CAF], ed. T. Kock, Lipsiae 1880-1889.
N – A. N a u c k, *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, Leipzig 1889².
TrGF – *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, vol. 4, ed. S. Radt (F 730a-g ed. R. Kannicht), Göttingen 1977.
Wehrli – F. W e h r l i, *Die Schule des Aristoteles*, Basel 1967-1969².

---

⁸ TrGF vol. 4, s. 27-96.

⁹ Tamże, s. 29-40. Tekst *Vita Sophoclis* zawierają najczęściej także wydania tragedii poety, np. A. C. Pearsona (*Sophoclis Fabulae*, *Recognovit brevisque adnotatione critica instruit* A. C. Pearson, Oxonii 1961 (=1924), s. XVIII-XXI).

II. PRZEKŁAD

Pochodzenie i życie Sofoklesa

1. Sofokles z pochodzenia był Ateńczykiem, synem Sofilosa*, który z zawodu nie był ani cieślą, ani kowalem, jak podaje Arystoksenos* [frg. 115 Wehrli], ani płatnerzem, jak mówi Istros* [FGrHist 334 F 33]. Przymuszczać nie ma tylko niewolników kowali i cieśli. Jest bowiem rzeczą nieprawdopodobną, by człowiek zrodzony z takiego ojca mógł być uznany za godnego sprawować urząd stratega* razem z Peryklosem i Tukidydesem*, pierwszymi ludźmi w państwie¹. Nie uniknąłby też szyderstw ze strony poetów komicznych, którzy nie oszczędzili nawet Peryklesa*. Nie należy ufać Istrosowi [FGrHist 334 F 34] i w tym, że neguje jego ateńskie pochodzenie, nazywając go Fliuntczykiem*. Tej informacji zresztą poza Istrosiem nie ma u nikogo innego. Sofokles więc był z pochodzenia Ateńczykiem, z gminy Kolonos*. Wyróżnił się życiem, jak i twórczością poetycką. Otrzymał staranne wykształcenie i wychowanie, żyjąc w dostatku. Pełnił funkcje w zarządzaniu państwem* i brał udział w poselstwach zagranicznych*.

2. Podają, że urodził się w drugim roku 71 olimpiady, gdy w Atenach archontem był Filip*. Był siedem lat młodszy od Ajschylosa oraz dwadzieścia cztery lata starszy od Eurypidesa*.

3. Wraz z innymi chłopcami ćwiczył się w zapasach i muzyce*, w obydwu tych dziedzinach zdobywając wieńce, jak podaje Istros [FGrHist 334 F 35]. Muzyki uczył się u Lamprosa*. Po bitwie pod Salaminą, gdy Ateńczycy świętowali przy pomniku zwycięstwa, Sofokles nagi, namaszczone oliwą, z lirą przewodził chórowi wykonującemu pieśń przy składaniu ofiar*.

4. Sztuki pisania tragedii nauczył się u Ajschylosa*. Wprowadził wiele zmian do agonów tragicznych*. Przede wszystkim ze względu na swój słaby głos zerwał z tradycją występowania poety w roli aktora (początkowo bowiem poeta sam występował jako aktor*), następnie zmienił liczbę choreutów z dwunastu na piętnastu* oraz wynalazł trzeciego aktora*.

---

* Asterysk w tekście Przekładu odsyła do Komentarza.

¹ Tę argumentację autora *Vita* akceptują współcześni uczeni: np. W. Schmid, O. Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur*, Bd. II, Tl. 1, München 1934, s. 311, przyp. 2; A. Lesky, *Die tragische Dichtung der Hellenen*, Göttingen 1972³, s. 169. Pliniusz Starszy (*Naturalis Historia*, XXXVII, 40) pisze o poecie: „Principe loco genitus Athenis”, mając na uwadze nie arystokratyczny, lecz timokratyczny status rodziny Sofoklesa. Przymusza się bowiem, że ojciec poety był bogatym właścicielem zakładu, w którym wyrabiano broń.

5. Podają, że zajął się także kitarą, śpiewając przy jej wtórze jednak tylko raz w *Tamyrisie**, dlatego w portyku Stoa Poikile* przedstawiono go z kitarą.

6. Satyros* mówi [FGH 3, 161 n.], że Sofokles wymyślił zakrzywioną laskę. Istros zaś podaje [FGrHist 334 F 36], że wynalazł białe obuwie*, które noszą aktorzy i choreuci, oraz że pisał dramaty mając na uwadze naturalne możliwości aktorów*. Według niego miał także zebrać święty korowód na cześć Muz z ludzi wykształconych*.

7. Mówiąc szczerze, miał tak czarujące usposobienie, że był kochany wszędzie i przez wszystkich*.

8. Odniósł 20 zwycięstw*, jak podaje Karystios* [FHG 4, 359], często zajmował również drugie miejsce, nigdy nie był trzeci*.

9. Na siedem lat przed wojną peloponeską, gdy miał lat 65, Ateńczycy wybrali go strategiem do walki przeciw Anajom*.

10. Tak bardzo kochał Ateny, że chociaż wielu królów zapraszało go do siebie, nie chciał opuścić ojczyzny*.

11. Sprawował funkcję kapłana Halona*, który był herosem u Chejrona razem z Asklepiosem* [...] po śmierci Sofoklesa jego syn Iofont* wznosił mu kapliczkę.

12. Zgodnie ze świadectwem Hieronimosa* [frg. 31 Wehrli] [...] o złotej opasce Sofokles był od urodzenia pobożny jak nikt. Gdy ta opaska została skradziona z Akropolis, Herakles we śnie ujawnił Sofoklesowi, by dla odzyskania jej udał się do domu nie zamieszkałego, znajdującego się po prawej stronie*, bo tam została ukryta. Poeta pokazał ją ludowi i otrzymał talent [srebra] zgodnie z wcześniejszym obwieszczeniem. Za otrzymany talent wznosił świątynię Heraklesowi Wskazującemu*.

13. U wielu pisarzy istnieje przekaz, że Sofokles miał sprawę sądową z synem Iofontem*. Iofont był jego synem z żony Nikostraty. Poeta miał także drugiego syna, Arystona, z Teorydy z Sykionu, i jego syna – o imieniu Sofokles – bardzo kochał*. Pewnego razu w dramacie przedstawił [...]*, jak Iofont mając do niego urazę oskarżył go przed członkami fratirii*, że ojciec z powodu starości postradał zmysły. Ci zaś potępili Iofonta. Satyros podaje [FHG 3, 162], że Sofokles powiedział: „jeśli Sofokles, nie jestem szalony, jeśli szalony, już nie Sofokles”². Następnie publicznie odczytał *Edypa**.

14. Istros [FGrHist 334 F 37] i Neantes* [FGrHist 84 F 18] podają, że zakończył życie w następujący sposób: gdy w pobliżu świąt Choes* przybył z Opuntu* aktor Kallipides, wysłał poecie przyniesioną z pola kiść winogron. Sofokles wzięwszy do ust niedojrzałe jeszcze grono, z powodu posuniętej sta-

---

² Przekład według T. Zielińskiego, *Sofokles i jego twórczość tragiczna*, Kraków 1928, s. 50.

rości dławi się i umiera. Satyros zaś twierdzi, że w czasie recytacji *Antygony*, gdy zbliżał się już do końca, w wielkim napięciu nie zrobił średniej czy też małej pauzy i przy zbyt dużym napięciu głosu razem z nim wydał ostatnie tchnienie. Inni jeszcze podają, że po skończeniu recytacji dramatu, gdy go ogłoszono zwycięzcą, pod wpływem radości zmarł*.

15. Został złożony w grobie rodzinnym przy drodze do Dekelei* w odległości 11 stadiów* od murów miasta. Podaje się, że na pomniku postawiono statuetkę syreny, według innej wersji – spiżowej uwodzicielki*. Ponieważ Spartanie otoczyli to miejsce murem przeciwko Ateńczykom*, Dionizos* ukazał się Lyzandrowi* we śnie i nakazał mu, by pozwolił złożyć zmarłego w grobie. Gdy Lyzander to zlekceważył, Dionizos po raz drugi ukazał mu się z tym samym poleceniem. Lyzander zapytał więc zbiegów, kim jest zmarły. Gdy dowiedział się, że jest nim Sofokles, poprzez herolda wyraził zgodę na pogrzebanie*.

16. Lobon* podaje, że na grobie wyryto taki napis:

Sofokles w grobie tym leży, który zwycięstwa odnosił
W sztuce tragicznej nie raz. Postać wspaniała jak nikt*.

17. Istros podaje [FGrHist 334 F 38], że Ateńczycy podjęli uchwałę, by co roku składać mu ofiarę ze względu na jego zasługi*.

18. Według Arystofanesa* [frg. IV N, s. 249] pod jego imieniem zachowało się 130 dramatów, w tym 17 uchodzi za nieautentyczne*.

19. Współzawodniczył w agonach z Ajschylosem, Eurypidesem, Chojrilosem, Arystiaszem* i wielu innymi, także z synem Iofontem.

20. Zwykle posługiwał się słownictwem homerowym, lecz przecież i tematy czerpał z tego poety*, a w wielu dramatach wzorował się na *Odysei*. Nawet imię Odyseusza wyjaśnia zgodnie z Homerem [frg. 965]:

Ja Odyseusz słusznie jestem synonimem nieszczęść,
Ponieważ wielu wrogów mnie znienawidziło.

Naśladował wdzięk Homera w przedstawianiu postaci, ukazywaniu ich różnorodności oraz w doskonałym posługiwaniu się pomysłami. Dlatego pewien Jończyk* powiedział, że tylko Sofokles jest uczniem Homera. Wielu innych także naśladowuje kogoś ze swych poprzedników czy też sobie współczesnych, lecz tylko Sofokles potrafił wziąć z każdego to, co najlepsze, jak pszczoła z kwiatu. Dlatego też nazywano go pszczołą*. Zebrał i połączył ze sobą stosowność, słodycz, śmiałość i sztukę.

21. Potrafił właściwie wybrać moment i sytuację, by jednym półwierszem czy pojedynczym wyrażeniem scharakteryzować całą postać. A umiejętność ukazywania charakterów i ich odczuć jest czymś najważniejszym w sztuce poetyckiej*.

22. Dlatego Arystofanes stwierdza [frg. 580A Edmonds], że „przyłgnął do niego plaster miodu [...]”, a w innym miejscu [T 108], że „Sofokles pomazał sobie usta miodem”.

23. Arystoksenos podaje [frg. 89 Wehrli], że on jako pierwszy z ateńskich poetów zastosował muzykę frygijską w swoich pieśniach i przemieszał ze stylem dytyrambicznym*.

III. KOMENTARZ

Ad 1.

*Imię ojca Sofoklesa, Sofilos, jest dobrze poświadczone także w wielu innych przekazach źródłowych, np. w *Księdze SUDA* (Σ 815 Adler), *Marmor Parium* (FGrHist 239), u Diodora Sycylijskiego 13, 103, 4 (3, 161, 9 Vogel). Ich pełny wykaz i teksty podaje S. Radt (TrGF vol. 4, s. 42-43; T C).

*Arystoksenos z Tarentu (IV w. przed Chr.), według *Księgi SUDA* uczeń Lamprosa, Ksenofilosa i – po przeniesieniu się do Aten – Arystotelesa. Napisał wiele prac dotyczących muzyki, filozofii, historii, wychowania i literatury. Jest twórcą perypatetyckiej biografii. Z pism jego zachowały się trzy księgi *Harmóniki* oraz część księgi II *Elementów rytmicznych*. Z jego prac biograficznych (βίοι) mamy tylko fragmenty życiorysów Archytasa, Sokratesa i Platona.

*Istros z Kyreny (III w. przed Chr.), uczeń Kallimacha, zajmował się historią i kulturą Attyki. Napisał też dzieło poświęcone Sofoklesowi. Nic z jego twórczości się nie zachowało prócz fragmentów (FGrHist 334).

*Kolegium strategów zostało wprowadzone przez Klejstenesa do kierowania sprawami wojskowymi. Wybierano dziesięciu strategów corocznie (prawdopodobnie po jednym z każdej fyli) spośród obywateli ateńskich.

*Perykles, syn Ksantiposa, słynny polityk ateński (ok. 495-429), przywódca stronnictwa demokratycznego. Tukidydes, syn Melezjasza, przywódca stronnictwa arystokratycznego i przeciwnik polityczny Peryklesa. Fakt sprawowania urzędu stratega przez Sofoklesa razem z Peryklosem w 441/440 roku potwierdzają również inne źródła (zob. TrGF vol. 4, s. 44-45; T G). Brak w nich wzmianki o Tukidydesie.

*Komedia stara często atakowała znanych polityków, filozofów i poetów, szydząc także z ich niskiego pochodzenia. Na przykład Arystofanes w *Żabach* (840) i *Tesmoforiach* (387) wypomina Eurypidesowi zawód matki (handlarka jarzynami). Peryklesa atakował komediopisarz Kratinos w sztuce pt. *Dionizoparys*, w której oskarżał polityka, że spowodował wojnę peloponeską dla Aspazji, jak Parys z powodu Heleny.

*Fliuntczykiem, to jest mieszkańcem miasta Fliunt na Peloponezie. Biograf słusznie przeciwstawia się tu Istrosowi.

*Kolonos Hippios – miejscowość w niewielkiej odległości od starożytnych Aten, w kierunku północnym. Sofokles przedstawił jej uroki w pięknej pieśni chóru w *Edypie w Kolonos* (670-693). Tu, w świętym gaju Eumenid ziemia przyjęła do swego łona Edypa po latach cierpienia i tułaczki (tamże, 1662).

*W roku 443/442 Sofokles pełnił funkcję przewodniczącego skarbników Związku Delijskiego (*Tributorum foederis Del. Att. tabula*, 12 (443/442), 36)¹. Prawdopodobnie dwukrotnie pełnił funkcję stratega². Dobrze poświadczony jest jego udział jako stratega w wojnie samijskiej (441/439). Według *hypothesis Antygony* Ateńczycy wybrali go na to stanowisko odwdzięczając się za tę sztukę, co jednak nie ma poświadczenia w innych źródłach i jest uważane za informację bardzo wątpliwą. Mniej pewna jest informacja (*Vita*, 9), że był strategiem w wojnie przeciwko Anajom w roku 428³. Zgodnie ze świadectwem Arystotelesa (*Retoryka*, 3, 18, 1419a 25) był członkiem Rady Trzydziestu, powołanej po klęsce sycylijskiej dla opanowania sytuacji w mieście.

*W starożytnej Grecji funkcje posłów powierzano poetom, mówcom i aktorom ze względu na umiejętność pięknego wysławiania się i przekonywania rozmówcy.

Ad 2.

*Filip był archontem w roku 495/494. Archontami w Atenach nazywano dziewięciu najwyższych urzędników, z których pierwszy – z przydomkiem *epónymos* – był najwyższym sędzią i jego imieniem nazywano dany rok⁴.

*Roku urodzenia Sofoklesa nie daje się ustalić z całą pewnością. Podane tu informacje są ze sobą sprzeczne. Filip był archontem w roku 495/494, natomiast Ajschylos urodził się w roku 525/524, a Eurypides – w 480. Kombinacja innych przekazów (zob. TrGF vol. 4, s. 41-42) pozwala ustalić jako prawdopodobną datę urodzin poety rok 497/496⁵.

---

¹ Zob. A. L e s k y, *Die tragische Dichtung der Hellenen*, Göttingen 1972³, s. 172.

² Tamże, s. 172 i 173.

³ Zob. dalej notę ad 9.

⁴ Instytucja rocznych archontów jest bardzo stara, ale datowanie według nich jest poświadczane dopiero dla drugiej połowy V wieku. Listę archontów podaje A. E. S a m u e l, *Greek and Roman Chronology*, München 1972, s. 198-237.

⁵ L e s k y, dz. cyt., s. 169.

Ad 3.

Wychowanie greckie uwzględniało dwa aspekty: wychowanie fizyczne, które obejmowała nazwa γυμναστικά, i wychowanie umysłowe, które generalnie określała nazwa μουσική. Tu jednak chodzi raczej o termin „muzyka” w wąskim jego znaczeniu, tak jak w językach nowożytnych.

*Lampros był słynnym w starożytności greckim muzykiem z V wieku przed Chr., znanym obok innych jako przedstawiciel starego stylu. Pseudo-Plutarch (*De musica*, 31, 1142b) stawia go na równi z Pindarem i Pratinasem.

*Miało to miejsce w roku 480, który zawiera w sobie znamienne synchronizm zdarzeń: w roku tym Ajschylos uczestniczył w bitwie pod Salaminą, Sofokles jako efeb przewodniczył uroczystemu peanowi na część tego zwycięstwa, a Eurypides właśnie się urodził⁶.

Ad 4.

*Sofokles jedynie w pierwszym okresie swej twórczości pozostawał pod wpływem mistrza, szybko bowiem stworzył własny styl i uzyskał własną osobowość jako tragediopisarz. Zachowane tragedie pochodzą już z tego drugiego okresu jego działalności.

*Kultura grecka ze swej natury była agonistyczna. Grecy ustawicznie współzawodniczyli ze sobą w różnych dziedzinach. I tak mamy agony sportowe, muzyczne, agony chórów, rapsodów itd. Agony tragiczne, w których uczestniczyli poeci zgłaszający do konkursu tragedie i dramaty satyrowe, stanowiły część składową uroczystości na cześć Dionizosa podczas jego dorocznych świąt (Dionizje i Lenaje).

*Jeszcze Ajschylos jako aktor występował w przedstawieniach swoich sztuk. M. R. Lefkowitz⁷ uważa, że informacja o słabym głosie Sofoklesa nie zasługuje na zaufanie, ponieważ jest sprzeczna ze stwierdzeniem *Vita*, że grał na kitarze w *Tamirisie* (zapewne odtwarzając postać bohatera tytułowego – *Vita*, 5; Atenajos, 1, 20E = T 28) oraz że zmarł recytując tekst *Antyfony* (*Vita*, 14). Ponadto Atenajos przekazuje, że poeta wspaniale grał w piłkę w roli Nauzykai (Atenajos, 1, 20 E = T 28), co znajduje potwierdzenie u Eustatiosa (ad loc. *Il.* 381, 8 oraz *Od.* 1553,63 = T 29-30). Powszechnie jednak przyjmuje się, że Sofokles w zasadzie nie występował już jako aktor na scenie.

*Jedną z najważniejszych innowacji Sofoklesa było zerwanie z kompozycją trylogiczną (a nawet tetralogiczną), którą stosował Ajschylos⁸. Stary tragicznik komponował mianowicie trylogie (a nawet tetralogie) powiązane ze sobą treś-

⁶ Zob. T. Zieliński, *Sofokles i jego twórczość tragiczna*, Kraków 1928, s. 31.

⁷ *The lives of the Greek poets*, London 1981, s. 78.

⁸ Zob. Lesky, dz. cyt., s. 263.

ciowo, oparte na jednym micie. Sofokles wprawdzie nadal zgłaszał do agonów trzy tragedie i dramaty satyrowy, jednak każdy z tych utworów stanowił sam w sobie zamkniętą treściowo i kompozycyjnie całość. O tej innowacji czytamy w *Księdze SUDA* (Σ Adler 5-6): καὶ αὐτὸς ἤρξε τοῦ δράμα πρὸς δράμα ἀγωνίζεσθαι, ἀλλὰ μὴ τετραλογεῖσθαι⁹.

*Informację o powiększeniu przez Sofoklesa liczby choreutów podaje także *Księga SUDA* (Σ Adler 4). Ta innowacja dawała więcej swobody koryfeuszowi, który stał się bardziej niezależny w dialogach z postaciami scenicznymi.

*W źródłach starożytnych nie ma zgodności co do tego, kto wprowadził trzeciego aktora¹⁰. Ponieważ inna jest rola trzeciego aktora u Ajschylosa (np. w *Agamemnonie* postać Kasandry¹¹), a inna u Sofoklesa, można by chyba przyjąć, że pierwszy z tych tragików był inicjatorem owej innowacji, lecz dramatycznie w pełni wykorzystał ją dopiero drugi z nich.

Ad 5.

*Tamyris należał do mitycznych muzyków. Według Homera (*Iliada*, II, 594 nn.; zob. też Eustatios ad loc. oraz *Księga SUDA* s.v.) rzucił on wyzwanie Muzom, stając do współzawodnictwa w sztuce muzycznej. Pokonany przez nie, został oślepiiony i pozbawiony swych umiejętności¹².

*Stoa Poikile (dosł. „barwny krużganek”) została wybudowana przez Kimona ok. roku 450 na agorze w Atenach i była ozdobiona malowidłami Polignota, Nikona i Panajnosza. Według A. Lesky’ego¹³ informacja o przedstawieniu tam Sofoklesa może być oparta na arbitralnej interpretacji jakiegoś malowidła Polignota.

Ad 6.

*Satyros z Kallatis (III/II w. przed Chr.) był perypatetyckim gramatykiem i autorem biografii słynnych królów, polityków, mówców, filozofów i poetów.

⁹ S. Radt (TrGF vol. 4, s. 41) daje lekcję στρατολογεῖσθαι.

¹⁰ Zob. R. R. Chodkowski, „Życie Ajschylosa”. Wstęp – Przekład – Komentarz, „Roczniki Humanistyczne”, 41(1993), z. 3, s. 65-66, nota ad 15.

¹¹ Zob. tenże, *Ajschylos i jego tragedie*, Lublin 1994, s. 188.

¹² W przekładzie K. Jeżowskiej cytowane wersy brzmią następująco:

[...] i Dorion, gdzie Muzy kazały
Śpiewu zaprzestać na zawsze trackiemu Tamyrisowi,
Twierdził ów bowiem chętnie, że zdoła same zwyciężyć,
Więc odebrały mu w gniewie wzrok i do pieśni natchnionej
Zdolność, a w grze na kitarze bezsilnym go uczyniły.

¹³ Dz. cyt., s. 171.

Ze znalezisk papirusowych znany jest jego *Żywot Eurypidesa* (Pap. Oxyr. 1176).

*Laska w tragedii była rekwizytem starców, posłańców i pasterzy.

*Oczywiście nie należy sądzić, że wszyscy aktorzy i choreuci Sofoklesa nosili białe obuwie¹⁴. Jak wskazuje greckie słowo (κρηπίδες) użyte przez autora *Vita*, chodzi tu o rodzaj sandałów¹⁵. Wbrew rozpowszechnionemu mniemaniu w okresie klasycznym nie używano jeszcze podwyższonego obuwia¹⁶. Świadectwa Wergiliusza, Horacego i Lukiana dowodzą, że w ich czasach aktorzy rzeczywiście chodzili na koturnach¹⁷.

*Informacja o pisaniu przez Sofoklesa „pod konkretnych aktorów” wydaje się wątpliwa, jeżeli weźmiemy pod uwagę, że w tym czasie aktorów losowano dla poszczególnych poetów¹⁸. Z drugiej jednak strony wiemy, że poeci mieli swoich wybranych aktorów, np. Ajschylos – Kleandrosa i Mynniskosa (*Vita Aeschyli*, 15), Sofokles – Tlepolemosa (*Schol. Aristoph. „Nubes”*, 1267), Eurypides – Kefisofonta (*Vita Euripidis*, 7)¹⁹.

*Nie chodzi tu przypuszczalnie tylko o związek ludzi związanych z teatrem, lecz o grono wykształconych Ateńczyków, zbierających się dla dyskusowania zagadnień literackich i dramatycznych²⁰.

Ad 7.

*Podobny wizerunek Sofoklesa przekazuje nam Arystofanes w *Żabach* (786-790), gdzie Ajakos na pytanie Ksantiasza: „Czemu Sofokles nie ma pretensji do tronu?” odpowiada: „On nie taki. Skoro tylko przybył, to ucałował Ajschylosa, dłoń ścisnął, bez żadnych sporów tron mu pozostawił”²¹. Wcześniej w tej samej sztuce (82) mówi Dionizos, że był on miłym i łagodnym człowiekiem za życia i takim jest w Podziemiu²². Najlepszą jednak ilustracją tej cechy poety

¹⁴ Zob. A. P i c k a r d - C a m b r i d g e, *The Dramatic Festivals of Athens*, 2nd ed. rev. by J. Gould and D. M. Lewis, Oxford 1969, s. 207.

¹⁵ Tamże, s. 205. Zob. też: P. G h i r o n - B i s t a g n e, *Recherches sur les acteurs dans la Grèce antique*, Paris 1976, s. 142.

¹⁶ P i c k a r d - C a m b r i d g e, dz. cyt., s. 208; zob. też tamże, s. 205.

¹⁷ W e r g i l i u s z, *Georgiki*, II, 7; H o r a c y, *Ars poetica*, 80 i 280; L u k i a n, *Nero*, 9.

¹⁸ Zob. L e f k o w i t z, dz. cyt., s. 79.

¹⁹ Zob. P i c k a r d - C a m b r i d g e, dz. cyt., s. 93.

²⁰ Zob. L e s k y, dz. cyt., s. 171 oraz G h i r o n - B i s t a g n e, dz. cyt., s. 142.

²¹ Przekład J. Ławińskiej-Tyszkowskiej.

²² J. Ławińska-Tyszkowska chyba błędnie tę charakterystykę odnosi do Eurypidesa, ponieważ w tekście oryginału mamy wyraźne przeciwstawienie: ὁ μὲν γ'Εὐριπίδης πανούργος ὢν [...] ὁ δ'εὐκόλος, κτλ.

jest wspomnienie biesiadne, jakie o nim zachował Ion z Chios w swych pamiętnikach pt. *Epidemiai* (fragmenty zachowane u Atenajosa, 13, 603F nn. = T 75). Oto ich treść w polskim przekładzie²³:

Spotkałem się z poetą Sofoklesem na Chios w tym czasie, gdy on, w charakterze stratega, płynął na Lesbos; był to człowiek miły i lubił żartować przy winie. Gospodarzem jego był Hermesylaos, jego osobisty przyjaciel i proksenos Ateńczyków [odpowiednik naszego konsula – R. R. Ch]. I oto, gdy chłopiec-podczaszy, stojąc przy ogniu ... [tu u Atenajosa jest luka] ... I on rzekł mu:

– Czy chcesz, abym pił z przyjemnością?

– Oczywiście – odrzekł chłopiec.

– Więc podawaj mi czasę powoli i powoli ją zabieraj.

Chłopiec jeszcze silniej się zarumienił, a Sofokles zauważył do swego sąsiada:

– Jak dobrze powiedział Frynich²⁴: „Na licach purpurowych miłości płonie blask”.

Lecz na to odparł nauczyciel szkolny, Eretryjczyk [czy Erytrejczyk]:

– Ty sam, Sofoklesie, znasz się na poezji, ale Frynich zupełnie nietrafnie nazwał lica pięknego chłopca purpurowymi. Bo przecież gdyby malarz namalował farbą purpurową policzki tego chłopca, on wcale nie wydałby się nam pięknym. Nie należy więc porównywać tego, co piękne, z tym, co niepiękne.

Sofokles uśmiechnął się do Eretryjczyka i odpowiedział:

– A więc nie podoba ci się, przyjacielu, również piosenka Symonidesa, ciesząca się wielkim powodzeniem u Greków: „Z purpurowych ust dziewczyny dźwięczna płynie pieśń”²⁵, ani też ów drugi poeta [Pindar]²⁶, który nazywa Apollina złotowłosym, bo przecież gdyby malarz przedstawił kędziory Apollina jako złote, a nie czarne, zepsułby tym cały obraz. Nie pochwalisz też „różanopalcej”; bo przecież jeżeli ktoś pomaluje palce na różowo, przedstawi przez to ręce farbiarza, nie zaś pięknej kobiety.

²³ Przekład (zmodyfikowany) według Zielińskiego, *Sofokles i jego twórczość tragiczna*, s. 44-45.

²⁴ Frynichos z Aten – jeden z przedstawicieli starej komedii. *Księga SUDA* wymienia 10 tytułów jego sztuk. Zachowały się jedynie fragmenty jego twórczości, wśród nich słynna apostrofa do Sofoklesa z komedii *Muzy*, którą cytujemy niżej w polskim przekładzie. Utworem tym Frynichos współzawodniczył w roku 405 z *Żabami* Arystofanesa. Cytowany tu wiersz znany jest jako frg. 3F 13 (Edmonds).

²⁵ Symonides z Keos (ok. 556-463 przed Chr.) – poeta liryczny. Uprawiał wiele gatunków literackich: elegię, epigram, tren, enkomion, pean, skolion, epinikion, hymn i dytyramb. Szczególną sławę przyniosły mu treny i epigramy. Spory zbiór tych ostatnich, często nieautentycznych, zachował się do naszych czasów. Cytowany wiersz jest frg. 585 (*Poetae melici Graeci* [...], ed. D. L. Page, Oxford 1962). W wierniejszym przekładzie J. Danielewicz brzmi on następująco:

Z ust purpurowych
Śląc głos dziewczyna...

²⁶ Pindar – najwybitniejszy liryk grecki (518-438 przed Chr.). Pisał epinikia, hymny, peany, dytyramby, prosodia, partenia, hyporchematy, enkomia, treny. W całości zachowały się jedynie cztery księgi epinikiów: olimpijskie, pytyjskie, nemejskie i istmijskie (razem 45 ód) oraz drobne fragmenty. Apollona Pindar nazywa złotowłosym w: *Ol.* 6, 41; 7, 32; *Pean* 5, 41.

Tu się wszyscy roześmiali; Eretryjczyk zmarszczył się na taką lekcję. Sofokles zaś znów zwrócił się do chłopca. Tamten chciał małym palcem usunąć piórko z czary; Sofokles zapytał go, czy widzi piórko.

– Widzę – odpowiedział chłopiec.

– Więc zdmuchnij je, aby nie zamoczyć palca.

Gdy zaś chłopiec pochylił się ku czarze, on zbliżył czarę do swych ust, aby tym samym zbliżyć również jego głowę do swojej. Gdy był zupełnie blisko, objął go ręką i pocałował. Wówczas wszyscy ze śmiechem zaczęli klaskać w ręce, głośno wyrażając swe zadowolenie, że tak zręcznie przyłapał chłopca.

– Uczę się sztuki strategicznej, przyjaciele – odparł Sofokles. – Przecież Perykles mówi o mnie, że umiem pisać wiersze, ale nie potrafię dowodzić wojskiem. Lecz zdaje się, że tu fortel udał mi się?

Taki oto był on przy winie, zajmujący tak w słowach, jak w czynie; lecz w polityce nie był szczególnie sprytny i czynny, tylko taki, jakim mógł być pierwszy lepszy uczciwy Ateńczyk.

Zachował się także fragment z komedii Frynichosa pt. *Muzy* (frg. 31 K), wystawionej zaledwie w pół roku po śmierci poety. W przekładzie T. Sinki²⁷ brzmi on następująco:

Szczęśny Sofokles, który przeżywszy lat wiele
umarł jako mąż prawy, znał tylko wesele;
wiele pięknych tragedii napisał z rozgłosem
i pięknie skończył, żadnym nie dotknięty ciosem.

Ad 8.

*Lista zwycięzców na Dionizjach Wielkich (IG II² 2325) wymienia imię Sofoklesa 18 razy. *Księga SUDA* (T 2, 10) mówi o 24 zwycięstwach poety. Ta różnica wynika może stąd, że 6 zwycięstw Sofokles odniósł zapewne na Lenajach²⁸. Należy przypuszczać, że informacja Karystiosa, na którą powołuje się autor *Vita*, wynika z błędu w manuskrypcie (κ' zamiast κδ')²⁹.

*Karystios z Pergamonu (II w. przed Chr.), pisarz, z którego zachowały się tylko niewielkie fragmenty u Atenajosa (FHG vol. IV, s. 356 nn.).

*Informacja, że Sofokles nigdy nie zajmował trzeciego miejsca, jest uznawana powszechnie za wiarygodną³⁰. Jeżeli przyjmiemy, że poeta napisał 120 tragedii i dramatów satyrowych, wówczas możemy przyjąć, iż drugie miejsce zajmował co najmniej 9 razy³¹.

²⁷ *Literatura grecka*, t. I, cz. 2, Kraków 1932, s. 92. Radt podaje go jako T 105.

²⁸ Zob. tamże, s. 93; L e s k y, dz. cyt., s. 171.

²⁹ Zob. W. S c h m i d, O. S t ä h l i n, *Geschichte der griechischen Literatur*, Bd. II, Tl. 1, München 1934, s. 317, przyp. 1; L e s k y, dz. cyt., s. 171.

³⁰ Zob. tamże.

³¹ T. Sinko (dz. cyt.) przyjmując 6 drugich miejsc dla poety, nie uwzględnił tego, że na Lenajach tragicy wystawiali tylko 2 tragedie.

Ad 9.

*Informacja jest niepewna, ponieważ zawiera w sobie sprzeczności. Wojna peloponeska rozpoczęła się w roku 431, a więc chodziłoby tu o rok 438. Wtedy jednak Sofokles miał 59 lat, tymczasem wyprawa przeciw Anajom (mieszkańcom małej miejscowości w Azji Mniejszej) miała miejsce w 428 roku, gdy miał on lat 69. A. Lesky chyba słusznie przyjmuje, że chodzi tu o drugą strategię Sofoklesa właśnie w roku 428, wtedy bowiem poeta nie stanął do agonu na Dionizjach i zwycięstwo odniósł Eurypides zachowanym *Hipolitem*³².

Ad 10.

*Być może chodzi tu autorowi *Vita* o podkreślenie tej cechy Sofoklesa w stosunku do postępowania Ajschylosa i Eurypidesa. Pierwszy z nich bowiem odbył dwie lub trzy³³ podróże na Sycylię na zaproszenie Hierona, drugi natomiast ostatnie lata życia spędził na dworze króla Archelaosa w Macedonii.

Ad 11.

*Imię Halona nie jest poświadczane w innych źródłach. O. Walter przypuszcza, że być może chodzi tu o Halirrotiosa³⁴.

*Asklepios – heros i bóg sztuki lekarskiej. Był synem Apollona i nimfy Koronis. Jego wychowawcą i mistrzem był centaur Chejron, który odznaczał się wielką mądrością oraz umiejętnością przepowiadania przyszłości i leczenia ziołami. Kult Askepiosa do Aten wprowadzono w roku 420/419. Leksykon *Etymologicum Magnum* (256, 6 s.v. Δεξιόν) podaje, że gdy posąg boga sprowadzono z Epidauros do Aten, Sofokles przyjął go (ὑπεδέξατο) do własnego domu i zbudował mu ołtarz. Na pamiątkę tego przyjęcia Ateńczycy po śmierci poety zbudowali mu świątynię i czcili jako herosa pod imieniem Deksion³⁵.

*Tekst uszkodzony.

*Iofont, syn Sofoklesa (zob. notę ad 13.), był tragikiem pozostającym w cieniu ojca. Miał napisać 50 sztuk, z których znamy 7 tytułów. Odniósł zwycięstwo w roku 435, a w 428 był drugi za Eurypidesem.

---

³² Tamże, s. 173.

³³ Zob. C h o d k o w s k i, *Ajschylos i jego tragedie*, s. 21.

³⁴ *Das Priestertum des Sophokles*, [w:] *Festschrift Keramopoulos*, Athen 1953, s. 469. Cytuję za L e s k y, dz. cyt., s. 173.

³⁵ A. von B l u m e n t h a l, *Aischylos*, RE II, 4, szp. 1044; zob. też: S i n k o, dz. cyt., s. 92; L e s k y, dz. cyt., s. 173.

Ad 12.

*Hieronimos z Rodos (ok. 290-230) – filozof perypatetyk żyjący w Atenach. Zajmował się głównie badaniami literackimi. Jego dzieło o poetach (Περὶ ποιητῶν) nie zachowało się. Fragmenty Hieronimosa wydał F. Wehrli.

*Tekst uszkodzony.

*Po prawej stronie schodząc z Akropolis.

*T. Zieliński³⁶ odnosi to zdarzenie do czasu, gdy Sofokles pełnił funkcję skarbnika Związku Delijskiego (zob. notę ad 1.), dodając, że poeta „mniej więcej w tym samym czasie poświęcił swemu bohaterowi [tj. Heraklesowi – R. R. Ch.] daleko cenniejszy pomnik – swą tragedię *Trachinki*”.

Ad 13.

*Informację o sporze Sofoklesa z synem (lub synami) spotykamy i u innych autorów starożytnych (T 81-84a). Między innymi Cynceron (*Cato maior de senectute*, 22) tak pisze o tym zdarzeniu:

Sophocles ad summam senectutem tragoedias fecit, quod propter studium cum rem neglegere familiarem videretur, a filiis in iudicium vocatus est, ut quem ad modum nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici solet, sic illum quasi desipientem a re familiari removerent iudices. Tum senex dicitur eam fabulam quam in manibus habebat et proxime scripserat, Oedipum Coloneum, recitasse iudicibus quaesisseque num illud carmen desipientis videretur. Quo recitato sententiis iudicum est liberatus.

Zwykle jednak przyjmuje się, że jest to historia wymyślona³⁷. Jak poświadcza Arystofanes (*Żaby*, 78-79), stosunki Iofonta z ojcem były raczej dobre do końca życia wielkiego tragika.

*Sofokles Młodszy miał napisać 40 dramatów i odnieść 7 zwycięstw (*Księga SUDA*, s.v. 816) na Dionizjach i 5 na Lenajach. W 401 roku wystawił po śmierci swego dziada jego *Edypa w Kolonos* (*Hypothesis II „Oid. Col.”*).

*Tekst uszkodzony.

*Fatrię tworzyła grupa ludzi związanych pokrewieństwem. W Atenach fratria składała się z 30 rodów (γένη) i stanowiła część składową plemienia (φυλή) wywodzącego się od wspólnego przodka. Członkowie fratрии (φράτορες) byli połączeni wspólnotą interesów i celów politycznych, lecz także zwyczajami religijnymi i uroczystościami. Rozstrzygali także spory we własnej grupie.

*Oczywiście chodzi tu o *Edypa w Kolonos*, a raczej jedną z jego pieśni, być może właśnie pierwsze stasimon (670-693).

³⁶ Dz. cyt., s. 35.

³⁷ Zob. tamże, s. 50; L e s k y, dz. cyt., s. 174; L e f k o w i t z, dz. cyt., s. 85.

Ad 14.

*Neantes z Kyzikos (III w. przed Chr.) – retor i autor dzieł historycznych oraz biografii sławnych mężów, które zaginęły.

*Choes – Święto Dzbanów, drugi dzień święta Antesteriów, obchodzonego od 11 do 13 miesiąca antesterion (luty-marzec). Używano właśnie wówczas specjalnych dzbanów zwanych χόες, od których pochodzi nazwa święta³⁸.

*Opunt – miasto w Lokrydzie wschodniej nad brzegiem Zatoki Eubejskiej.

*Z trzech podanych tu wersji okoliczności śmierci Sofoklesa najprawdopodobniejsza jest ostatnia³⁹, chociaż M. R. Lefkowitz wszystkie uznaje za zmyślane⁴⁰.

Ad 15.

*Dekeleja – miasteczko na północno-wschodnim krańcu równiny ateńskiej. W roku 413, w czasie wojny peloponeskiej Spartanie założyli tam obóz i rozpoczęli blokadę Aten, która trwała do roku 404, to jest do końca wojny. Ta ostatnia jej faza nazywana jest wojną dekelejską.

*Stadion – grecka miara odległości, ok. 192 m.

*W obydwu wizerunkach chodzi o symbol poezji i jej mocy oddziaływania.

*Zob. wyżej.

*Dionizos jako patron dramatu, który wywiódł się z jego kultu i w czasie świąt na jego cześć był prezentowany w teatrze. Kapłan Dionizosa w tym teatrze zajmował centralne miejsce w pierwszym rządzie.

*Lyzander był dowódcą wojsk spartańskich w ostatniej fazie wojny peloponeskiej, w roku 404 zwyciężył pod Ajgospotamoi i zdobył Ateny.

*Informacja o miejscu pochowania Sofoklesa uznawana jest za prawdziwą. Dokładna lokalizacja grobu oraz opis jego dekoracji wskazują, że był on znany w starożytności. Potwierdzają to zresztą i inne źródła, jak Pliniusz Starszy (*Naturalis Historia*, VII, 109), Plutarch (*Numa*, 4), Pauzaniusz (I, 21, 1). Legenda o interwencji Dionizosa jest, być może, dowodem, że Spartanie początkowo nie pozwalali pogrzebać poety na terenie przez siebie okupowanym.

Ad 16.

*Lobon z Argos (III w. przed Chr.) – autor nie zachowanego dzieła o poetach (Περὶ ποιητῶν).

---

³⁸ Zob. P i c k a r d - C a m b r i d g e, dz. cyt., s. 10; E. Z w o l s k i, *Choreia. Muza i bóstwo w religii greckiej*, Warszawa 1978, s. 176.

³⁹ Zob. B l u m e n t h a l, dz. cyt., szp. 1047.

⁴⁰ L e f k o w i t z, dz. cyt., s. 85-86.

*Przekład własny. Nie wiadomo, czy jest to całość napisu, czy też tylko początek dłuższego epigramu.

Ad 17.

*Poeta zatem został uznany za herosa (zob. nota ad 12.). Również na grobie Ajschylosa składano ofiary (*Vita Aeschyli*, 11).

Ad 18.

*Chodzi tu oczywiście o Arystofanesa z Bizancjum (ok. 257-180 przed Chr.), słynnego filologa starożytności, który był piątym dyrektorem Biblioteki Aleksandryjskiej. Sporządził wydania Homera, Hezjoda, liryków, tragiczków i komediopisarzy.

*Księga SUDA podaje, że Sofokles napisał 123 dramaty (T 2, 9). Zwykle przyjmuje się, że w przekazie *Vita* o 17 sztukach nieautentycznych jest błąd, i poprawia się go na 7, otrzymując zgodność obydwu źródeł⁴¹. A. von Blumenthal (RE II, 4, szp. 1051-1079) podaje szczegółową listę 123 tytułów sztuk przypisywanych Sofoklesowi, co razem z 7 tragediami zachowanymi dawałoby 130 dramatów. Nie wiemy jednak dokładnie, ile z tych tytułów odnosi się do autentycznych sztuk Sofoklesa. Istnieje również podejrzenie, że dwa różne tytuły mogą oznaczać jedną sztukę⁴². Według *Księgi SUDA* (T 2, 6-7) Sofokles miał komponować także elegie, peany oraz napisać dziełko prozaiczne o chórze (Περὶ χοροῦ).

Ad 19.

*Chojrilos – jeden z najstarszych tragiczków (debiut ok. 524-520 przed Chr.), współzawodniczył z Frynichosem i Ajschylosem. Przekazana przez starożytnych informacja, że wynalazł maski i kostium aktora, jest bardzo niepewna⁴³. Nie zasługuje także na zaufanie przekaz leksykografów (*Księga SUDA*, 594; Hesi-chiusz s.v. Χοιρίλος), że napisał 160 dramatów, natomiast może być prawdopodobne, że odniósł 13 zwycięstw⁴⁴. Sofokles w swoim dziełku Περὶ χοροῦ występował przeciwko niemu oraz Tespisowi, stąd błędny wniosek *Vita*, że Chojrilos współzawodniczył z naszym poetą⁴⁵.

---

⁴¹ Zob. np. L e s k y, dz. cyt., s. 171; *Der Kleine Pauly. Lexicon der Antike in fünf Bänden*, München 1979 – t. 5, szp. 272.

⁴² Zob. L e s k y, dz. cyt., s. 257.

⁴³ Zob. tamże, s. 58.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Zob. *Der Kleine Pauly*, t. 1, szp. 1153.

*Arystiasz z Fliuntu był synem Pratinasa. W roku 467 zajął drugie miejsce za Ajschylosem, gdy wystawiał sztuki ojca (*Hypothesis ad Aeschyli „Septem”* oraz Ox. Pap. 2256 frg. 2.). Około 460 roku odniósł zwycięstwo własną tetralogią (IG II² 2325a 7). Był wysoko oceniany jako satyrograf. Pauzaniusz (II, 13, 6) wspomina o jego pomniku we Fliuncie.

Ad 20.

*Na zależność Sofoklesa od Homera zwracają uwagę również inne źródła starożytne. Według Diogenesa Laertiosa (IV, 20) filozof Polemon mówił, że „Homer jest epickim Sofoklesem, a Sofokles tragicznym Homerem”. To samo powtarza *Księga SUDA* (II 1887). Ksenofont (*Memorabilia*, I, 4, 3) uważa, że Sofokles był tym w tragedii, czym Homer w epice, uznając tym samym naszego poetę za najdoskonalszego tragika⁴⁶. T. Zieliński pisze o Sofoklesie jako najbardziej homeryckim ze wszystkich tragików⁴⁷.

*W tekście greckim występuje gra słów: Ὀδυσσεύς oraz ὠδύσαντο. W XIX księdze *Odysei* (w. 406-408) Autolikos, dziad Odyseusza, nadając wnukowi imię tak je objaśnia: „Zięciu i córko moja, dajcie mu imię, które wam powiem. Przychodzę tu w gniewie [ὀδυσσόμενος – dosł. «znienawidziwszy»⁴⁸ – R. R. Ch.] na wiele kobiet i mężczyzn, których ziemia żywi, niech mu więc na imię będzie Odys, czyli gniewny”⁴⁹.

*Tekst jest niepewny; różne jego lekcje zbiera S. Radt (TrGF vol. 4) w aparacie krytycznym, lecz żadna nie jest satysfakcjonująca.

*Także *Księga SUDA* (Σ 815 Adler) podaje, że Sofokles „z powodu słodyczy był nazywany pszczołą”. Inne podobne stwierdzenia zebrał Radt jako T 108-114 (TrGF vol. 4).

Ad 21.

*Innego zdania był Arystoteles, który za element najważniejszy w tragedii uznał układ zdarzeń (*Poetyka*, 1450a 15), a charaktery uzależniał od akcji: „Postacie działają więc nie po to, aby umożliwić przedstawienie charakterów, lecz właśnie ze względu na działania przyjmują odpowiednie właściwości charakteru. [...] Tragedia nie może przecież istnieć bez akcji, może natomiast

---

⁴⁶ Zob. S i n k o, dz. cyt., s. 136.

⁴⁷ Dz. cyt., s. 53.

⁴⁸ O Autolikosie Homer pisze, że „innych ludzi przewyższał złodziejstwem i przysięgami” (*Odyseja*, XIX, 395-396; przekład J. Parandowskiego).

⁴⁹ Przekład J. Parandowskiego.

istnieć bez charakterów” (tamże, 1450a 20-25)⁵⁰. Jednakże w komedii nowej na plan pierwszy wysunięto właśnie charaktery (np. u Menandra).

Ad 22.

*Arystofanes komediopisarz (frg. 581 K).

Ad 23.

*Zwykle w tragedii używano dwu rodzajów muzyki: miksolidyjskiej – o charakterze emocjonalnym – oraz doryckiej – statycznej i majestatycznej⁵¹. Dla dytyrambu charakterystyczna była muzyka w tonacji frygijskiej⁵².

VITA SOPHOCLIS

INTRODUCTIO – TRANSLATIO – COMMENTUM

A r g u m e n t u m

Commentarii de vita et scriptis trium principum tragicorum, Aeschylis, Sophoclis Euripidisque, ab antiquis auctoribus libris non paucis expositi mature neglecti omnes perierunt. Ex his rei scaenicae et historiae Graecorum litterariae scriptoribus breviora, quae grammatici composuerant, viri docti, qui medii aevi temporibus in litteris versabantur, acceperunt et eis usi excerpta suffecerunt. Haec excerpta per codices propagata, etiam si non tales omni ex ad nos pervenerint quales eorum auctores reliquerant, tamen ea aetate sunt compositae, qua satis ampla antiquiorum fontium copia superessent. *Vita Sophoclis* in multis poetae manuscriptis tradita, quae in hoc nostro articulo in linguam Polonam transfertur, commentatur brevique introductione illustratur, est etiam ex eo genere excerptorum. Quamquam non dubitandum esse videtur, quin eius auctor fontibus qui ab grammaticis Alexandrinis sunt profecti usus sit, tamen huic non obstat, quod *Vita Sophoclis* falsa et commenticia non pauca continet. Quam ob rem in commento nostro quae explorata testium fide certo aut probabiliter dici posse vedeantur ab falsis et ex nihilo fictis, quantum fieri poterit, segregamus.

---

⁵⁰ Przekład H. Podbielskiego.

⁵¹ Zob. P i c k a r d - C a m b r i d g e, dz. cyt., s. 258.

⁵² Tamże, s. 258, przyp. 3.